

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN YABANCI KAMUOYUNDA DEĞERLENDİRİLİŞİ

Aydın ÇAKMAK*

Özet

Türkiye'nin önemli siyasi ve ekonomik sorunlar yaşadığı bir dönemde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, yabancı kamuoyunda büyük bir önem ve dikkatle takip edilmiştir. Fırkanın faaliyetini yürüttüğü dönem içerisinde gerçekleşen olaylar basın organlarına yansırken firkanın, kuruluş nedenleri ve programı yayınların en önemli konusunu oluşturur.

Yabancı basın organları, firkanın kuruluşunda etkili olan temel nedeni 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle oluşan ekonomik sıkıntılar olarak göstermişlerdir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki görüş ayrılıklarıyla birlikte çok partili siyasi hayata geçiş isteği de diğer nedenler arasında kabul edilir. Fırkanın serbest piyasa ekonomisinden yana ve batılı ülkelerle yakın ilişki kurma düşüncesine sahip olması da üzerinde durulan konulardır. Bu süreçte gerçekleşen iktidar-muhalefet ilişkileri kapsamında İzmir Hadiseleri, Belediye Seçimleri ve meclis görüşmeleri de yabancı kamuoyu tarafından takip edilen konular arasında olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Fethi (Okyar), yabancı basın

EVALUATION OF FOREIGN PUBLIC OPINION THE FREE REPUBLICAN PARTY

Abstract

Founded in a period in which Turkey had important political and economic problems, The Free Republican Party was followed in the foreign public opinion with a great importance and attention. While the incidents that happened in the period in which the party was carrying out its activities were being reflected in the press organs, the most important issues of the publications were the reasons for founding and the program of the party.

Foreign press organs showed the economic difficulties which stemmed from the 1929 World Economic Crisis as the basic reason for the founding of the party. Furthermore: the differences of opinion between Mustafa Kemal Pasha and İsmet Pasha and the desire for multi-party politic life were considered to be among the other reasons. It was also emphasized that the party was in favor of free market economy and had the thought of setting close relationship with western countries. The incidents that happened in İzmir, the municipal elections and the council debates which happened within the government-opposition relations in this process were also among the issues that were followed by foreign public.

Key Words: The Free Republican Party, Fethi (Okyar), foreign press

GİRİŞ

Türk siyasi hayatında önemli bir yer işgal eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ülkemiz dışında nasıl karşılandığı konusu üzerine yoğunlaşan bu makalede dış kamuoyu yerli arşiv ve gazetelere dayanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri yabancı kamuoyundaki yansımaları görebilmek açısından önemli bir kaynak oluşturduğu gibi başta Cumhuriyet ve Vakit olmak üzere dönem gazeteleri de konuyu tamamlayıcı ve zenginleştirici bir rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra konu hakkında yazılmış bazı basılı eserler de gözden geçirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası Türkiye, bir yandan yeni sistemin temellerini atmaya çalışırken bir yandan da çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte tek partili yönetimden kaynaklanan aksaklıkların yanı sıra dünyadaki gelişme ve koşulların da etkisiyle karşıt fikir ve düşünceler ortaya çıkar. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, birçok ülkeye tesir ettiği gibi kısa zamanda Türkiye'yi de etkileyerek siyasi, ekonomik ve mali alanlarda sıkıntılara sebep olmuştur.¹

Aynı dönemde yabancı basın organları açısından Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve yaşadığı süreç, önemli bir gündem konusu oluşturmuştur. Örneğin ülkenin son dönemlerde yaşadığı en önemli meselenin ekonomik sıkıntılar olduğu birçok basın organında dile getirilmiştir.² Ayrıca ekonominin durumunu inceleyen yabancı uzmanların bu kötü duruma şahit oldukları³ ve yabancı bir ülkeden dış borç almak durumuyla karşı karşıya bulunduğu görüşleri de ileri sürülmüştür.⁴

¹ Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet-Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 2006, s.50; Sabih İzzet, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti**, [Basım yeri yok] 1930, s.8-10.

² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 136.977.19, lef 2. Atina'da yayınlanan *Kathimerini* gazetesinin 31 Mart 1930 tarihli nüshasında "Türkiye İktisadiyatı Fena Vaziyettedir" başlıklı makale; Alev Gözeü, "1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında 'Yeni Türkiye' Algısı ve Türkiye'nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VII, S.16-17, Y. 2008 Bahar-Güz, s.282.

³ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 133.959.4. İsviçre'nin Bern şehrinde yayınlanan *Der Bund* gazetesinin 2 Nisan 1930 tarihli nüshasında "Türkiye'nin Müşkül Mali Vaziyeti" adlı yazı.

⁴ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 166.153.13, lef 2. Mısır'da yayınlanan *Essiyasiye* gazetesinin 16 Haziran 1930 tarihli makalesi; A. Gözeü, **agm**, s.285.

Yabancı basın organlarının üzerinde durdukları bir diğer konu ise mali buhranın etkisiyle oluşmaya başlayan muhalefet ve Türkiye'nin iç politikada yaşadığı gelişmelerdir. Bu bağlamda İsmet Paşa'ya karşı oluşan kuvvetli bir muhalefetin, Ankara'da çeşitli hükümet senaryoları ortaya çıkardığı dile getirilir.⁵ Bunun yanı sıra ekonomik konularda daha ılımlı ve ilerici bir görüntü sergileyen Fethi Bey ile Sovyetlere yakın bir siyaset izleyen İsmet Paşa'nın iki farklı grubu oluşturduğu tespitiyle birlikte⁶ yaşanan iktidar buhranında yeni hükümeti kurması muhtemel olan Fethi Bey'in bazı şartlarla başa geçebileceği de iddia edilmiştir.⁷

A) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Nedenleri:

Türkiye'nin ekonomik, mali ve siyasi sıkıntılar içinde olduğu böyle bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey'le yaptığı görüşmeler ve “*memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır... Mesela, siz böyle bir firkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Meclis'te söylersiniz*” teklifi neticesinde hükümete muhalif bir firkanın kurulması kararlaştırılır.⁸ Firkanın kurulması hakkında Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasında teati edilen karşılıklı mektuplaşmalardan sonra fırka programının hazırlanması aşamasına geçilmiştir.⁹ Yeni fırkaya Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan on üç mebus girerken fırka, kısa zamanda taşrada da örgüt kurma faaliyetine başlar. Zaten başta batı bölgeleri olmak üzere ülkenin her tarafından fırkaya üye olmak veya örgüt kurmak için teklifler gelmiştir.¹⁰ Bu şekilde

⁵ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 219.480.33. *Holnische Zeitung* gazetesinde 6 Nisan 1930 tarihinde yayınlanan “Karanlık Kuvvetler İsmet Paşa'ya Karşı Uğraşıyorlar-Ankara'da Kriz Rivayetleri” başlıklı makale.

⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 133.959.7. *Hamburger Nachrichten* gazetesinde 1 Nisan 1930 tarihli ve Hans Rabe tarafından yazılan makale.

⁷ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.548.14, lef. 3-4. *Flekkeron Vima* gazetesi 5 Nisan 1930 tarihli “Türkiye’de Siyasi Vaziyet Karmakarışık” başlıklı bu yazısında Fethi Bey’in İngiliz ve Fransızlara yaklaşmak, bazı eski ricalin affı, meclisin yenilenmesi, mhisarların lağvı ve ekonomi politikasında değişiklikler yapılması şartlarıyla başa geçmeyi kabul edeceğini yazar.

Osman Okyar-Mehmet Seyintanhoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları-Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara 2007, s.102; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Ankara 2005, s.245.

⁸ *Ayın Tarihi*, Haziran-Eylül 1930, s.6576-6582.

¹⁰ Scrap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilâyeti'ndeki Teşkilâtı ve Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.8, İzmir 1993, s.188-192; Muhammet Güçlü, “Antalya’da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın

1930 Türkiye'sinde iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında bir muhalefet organı olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bulunduğu çok partili siyasi hayata geçilmiş olur.

Yabancı basın organları, Türkiye'deki siyasi faaliyetler hakkında bilgiler verirken özellikle fırkanın neden kurulduğu noktasında çeşitli düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu meyanda ileri sürülen en önemli neden, dünya ekonomik bunalımının etkisiyle oluşan sıkıntıları giderme isteğidir. Örneğin *Times* gazetesi mali alanda ıslahat yapılmasına gerek duyulması sebebiyle Fethi Bey'in liderliğinde yeni bir fırka kurma ihtiyacının hissedildiği görüşünü savunmuştur.¹¹ Aynı gazete bir başka yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle Türkiye'de yeni bir siyasi fırka tesis edilmesinin çok mühim bir gelişme olduğunu belirttikten sonra mali sıkıntıların oluşmasındaki faktörleri; yabancı sermayeye karşı duyulan düşmanlık, ekonomide önemli rolleri olan azınlıkların göç etmeleri, tarım mahsulünde ve ticaret gelirlerindeki düşüş, tecrübeli ve muktedir iktisatçıların eksikliği olarak sayar.¹² Fethi Bey'in durumunun kolay olmadığını belirten gazete aynı zamanda O'nun tecrübeli bir diplomat ve önemli bir siyaset adamı, bir Avrupalı gibi görüş ve fikir sahibi olup öteden beri İsmet Paşa'nın halefi kabul edildiğini de tespitlerine eklemiştir.¹³

Vreme gazetesi, Türkiye'yi yöneten ve birbiriyle iyi anlaşılan iki büyük şahsiyetin ülkenin iktisadi buhranına çözüm bulamadıkları, ekonomide önemli rolleri olan azınlıkların yurtdışına gönderilmesinin eksiklik olarak hissedildiği, hükümetin yabancı sermayeye karşı güven duymadığı, *halkın teceddütler ve vergilerden mutsuz olduğu* görüşlerini savunmuştur.¹⁴

Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.9, İzmir 1994, s.330; Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.39, C.XXV, Ankara Mart 2006, s.124.

¹¹ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.4, İf.1-2. *Times* gazetesinde 11 Ağustos 1930 tarihli ve "*Türkiye'de Islahat*" adlı makale; "Taymis son hadisâtı ve Türkiye ahvalini nasıl tahlil ediyor?", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930, s.4.

¹² "Taymiste bir başmakale", *Vakit*, 19 Ağustos 1930, s.2; "Türkiyede muhalefet", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, s.3.

¹³ "Taymis tahlillerde devam ediyor", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1930, s.3; "Taymis muhabiri diyor ki", *Vakit*, 20 Ağustos 1930, s.4.

¹⁴ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.18, İf 7-8. Rusya'da yayınlanan *Vreme* gazetesi 17 Ağustos 1930 tarihli "Türkiye Ahvali" adlı bu yazısında Fethi Bey'in kurduğu fırkayla Türkiye'nin yeni bir siyasi hayata gireceği ve büyük ihtimal "*bugüne kadar vergilerin ağırlığından ve bilhassa Türk milletinin hazmedemediği teceddütlerden*

Yine Paris'te yayınlanan *Journal de Debats* gazetesi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu hakkında yayınladığı uzun bir makalede son senelerde tatbik edilen ekonomik ve mali siyasetin müşkül bir vaziyet oluşturması sebebiyle ülkeyi bu durumdan kurtarabilecek yeni bir fırkanın varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.¹⁵

Amerika'da yayınlanan *Baykar* isimli Ermenice gazetede Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkili hakkında yayınlanan 10 Eylül 1930 tarihli makalede de ilginç düşünceler ileri sürülür. Bu makalede Türkiye'de yeni bir fırka kurulmasının gerçek sebebinin Avrupa'dan büyük bir dış yardım alma isteği olduğu gibi “*siyasi ve iktisadi esbaptan dolayı İsmet Paşanın bu işi başa çıkaramayacağını gören Türkiye bu defa Fethi beyi ortaya attı*” yorumu yapılmıştır.¹⁶

Bakü'de yayınlanan *Rabochiy* gazetesinde Şark Dostu imzalı ve “*Türkiye Serbes Cumhuriyet Fırkası*” adlı makalede “*kitleden ayrılmış olan*” Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeterli önlemler alamadığı ekonomik buhran ortamında yeni fırkanın kurulduğu vurgusunda bulunulur. Yazar, ülkedeki ekonomik durumun bozulmasında Milli Mücadele'yi kazandığı için Mustafa Kemal Paşa'ya tepki duyan ve Türkiye ile SSCB'nin yakınlaşmasını istemeyen İngiltere ve Fransa'nın etkili olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁷

Yeni fırkanın hükümete karşı muhalefet yaparak siyasi denetleme rolünü üstlenme amacı taşıdığı da yabancı basın organlarının üzerinde durdukları bir konudur. Bu bakımdan Kahire'de yayınlanan *El Ahram* gazetesi, ülkenin dâhili ve harici siyasetine önemli bir değişiklik getirmesini beklediği yeni fırkanın ortaya çıkmasına, fikir mücadelesi sonucu “*hakikatin daha iyi tecelli*

mütehasıl memnuniyetsizlik kendini gösterecektir” yorumunda da bulunmuştur.

¹⁵ “Deba gazetesi”, *Vakit*, 6 Eylül 1930, s.4. *Daily Telegraph* gazetesi de Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinin en önemli nedeninin siyasi olmaktan öte iktisadi olduğunu beyan eder. Bkz: “Enebi Gazeteler”, *Yeni Adana*, 21 Ağustos 1930, s.1; Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, Ankara 2002, s.139.

¹⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 108.712.17; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), A: IV-16-a, D: 64, F: 61, [Ek 1]*

¹⁷ CA, A: IV-16-a, D: 64, F: 61, lef.4-8; BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.25. Aynı makalede “*buna şüphe yoktur ki biz Fethi beyin şahsında şuralar ittifakının düşmanını görmekteyiz... Fakat gerek sahil, gerekse dahil burjuvasının unuttuğu bir hakikat daha var ki o da, Türk halkıdır. Türk milleti kendi dost ve düşmanlarını iyi bildiği için zamanın gelince son sözünü söyleyecektir.*” gibi ifadelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın eleştirisi yapılmıştır.

edeceğine” duyulan kanaatin sebep olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸ *El’ Alemül’ Arabi* gazetesinde yayınlanan bir başmakalede ise Mustafa Kemal Paşa’nın, bizzat başkanlık ettiği Cumhuriyet Halk Fırkası’na muhalefet edip hesap soracak yeni bir fırkaya izin vermesinin çağdaş siyaset hakkında mühim ve büyük bir ders olduğu beyan edilmiştir.¹⁹

Fırkanın kurulmasında etkili olan bir diğer gerekçe Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki görüş ayrılıkları olarak gösterilmektedir.²⁰ Bu konuda *Daily Telegraph* gazetesi bir süreden beri Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki dostluğun bozulduğunun siyasi çevrelerde konuşulduğundan bahsetmiştir.²¹ *Kathimerini* gazetesi ise Mustafa Kemal Paşa’nın, İsmet Paşa hükümetinin Yunanistan’la olan yakınlaşmasını benimsememesi sebebiyle bizzat kendi teşvik ve himayesinde yeni bir fırka kurduğunu ileri sürer.²²

İsviçre’nin Bern şehrinde yayınlanan *Der Bund* gazetesi İstanbul muhabirinden aldığı bir mektuba dayanarak 19 Ağustos tarihli nüshasında “Türkiye’nin Yeni Siyasi Vaziyeti” adı altında bir yazı neşretmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki dostluğun geçen sonbahardan itibaren bozulduğu ve devlet işlerine uzak kalmak istemeyen *Mustafa Kemal Paşa’nın “vaziyeti tekrar eline almağı arzu etmektedir”* iddiasında bulunulur.²³ Öte yandan *Le Journal* gazetesi yazarlarından Saint Brice, ekonomi ve yönetim alanlarındaki başarısızlıkları nedeniyle başvekil İsmet Paşa hakkında bir memnuniyetsizlik oluştuğu için O’nu değiştirmek ve ülkenin durumunu iyileştirmek amacıyla yeni fırkanın kurulduğu görüşünü savunmuştur.²⁴

¹⁸ “Mısır gazeteleri ne diyor”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s.2.

¹⁹ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 258.739.5. Bağdat’ta yayınlanan *El’ Alemül’ Arabi* gazetesinde 29 Ağustos 1930 tarihli ve “İtirazın Faideleri” adlı başmakale.

²⁰ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, [İstanbul] 1991, s.37; Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü-Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1998, s.68.

²¹ “Ecnebi gazetelerine nasıl aksetti-Deyli telgraf ne diyor?”, *Vakit*, 13 Ağustos 1930, s.2.

²² *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 254.712.22, lef.1-2. [EK 2] Atina’da yayınlanan *Katimerini* gazetesi, 19 Ağustos 1930 tarihli bu makalesinde yeni fırkanın teşekkül etmesinin Türkiye’nin siyasi vaziyetinde herhangi bir değişiklik vücuda getirmeyeceği gibi bu hadisenin “sadece tiyatrodada olduğu gibi bir vazı sahneden ibaret” olacağı yorumunda da bulunmuştur.

²³ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.3; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006, s.186-188.

²⁴ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 219.480.39, lef 2-3. *Le Journal* gazetesinin 22 Eylül 1930 tarihli nüshasında yayınlanan makale.

Pravda gazetesi yeni fırkanın kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin siyasi meselelerinde bir teftiş ve denge unsuru sağlanmasını değil kendisi için yeni bir alternatif oluşturmayı düşündüğünü,²⁵ *El' Ahrar* gazetesi ise kendi rakibini iktidar mevkiinden uzaklaştırıp cumhurbaşkanlığı konumunu sağlamlaştırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın "*muarız fırkanın vücuda gelmesi İsmet Paşa'nın nüfuzunu yıkar*" kanaatinde olduğunu öne sürmüştür.²⁶

Mir gazetesi, yeni fırkanın kurulmasında parlamenter düzeni arzulayan Mustafa Kemal Paşa'nın, cumhurbaşkanının hükümet işlerine karışmasını istemeyen İsmet Paşa'ya karşı gücenmiş olmasının yanı sıra kendisi tarafından tesis edilen demokratik cumhuriyetin, İsmet Paşa'nın idaresi altında diktatörlüğe dönüşmesinden memnun olmamasının etkili olduğunu ifade etmiştir.²⁷ İşte bu bağlamda Türkiye'de çok partili bir demokratik sistemin kurulması isteği de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma nedenlerinden bir tanesi olarak gösterilebilir.

Kotidiyen gazetesinde Türkiye'de bir muhalefet fırkası kurulmasının "*memleketin sınırlarını aşan*" bir siyasi hadise olduğu belirtildikten sonra bu gelişmenin Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlük yöntemleri yerine demokrat düşünce ve parlamenter usulleri savunan çizgisini gösterdiği öne sürülmüştür.²⁸ *Times* gazetesi ise Çin, Rusya ve İtalya gibi ülkelerin aksine Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili demokratik usulleri tasvip etmesinin "*tek fırka hükümetlerinin, son söz olduğunu iddia etmenin moda olduğu bir sırada son derece enteresan*" ve önemli bir hadise olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹ Bunun yanı sıra Serbest Cumhuriyet Fırkası reisi Fethi Bey

²⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.18, İf 2-3. *Pravda* gazetesinde yayımlanan 13 Ağustos 1930 tarihli ve "Türkiye'de Yeni Fırka" adlı yazı: **C. Koçak, age**, s.183-184.

²⁶ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 262.769.14. Beyrut'ta yayımlanan *El' Ahrar* gazetesinin 1 Ekim 1930 tarihli ve "Türkiye Kabinesinin Değiştirilmesinde Ne Hikmet Vardır?" başlıklı makalesinde şu düşünelere de yer verilir: "*Sözün hülasası bugün Türkiye'deki vaziyet çok naziktir. Mustafa Kemal bu vaziyeti riyaseticumhurluk uğrunda icat etmiştir. Artık böyle bir vaziyetin korkulu akibetlere müncer olacak hadiselerin zuhuruna sebep olmyacağı hakkında beyanı mütaleada bulunmyacağız. Şu kadar söyleyebiliriz ki bu gibi vaziyetlerde Türkiye bize pek feci manzaraları göstermeğe alışmıştır. Bu günkü müşahadatımıza nazaran böyle feci manzaraları gösterecek bir oyun olmamasını isteriz.*"

²⁷ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 240.618.14. Sofya'da yayımlanan *Mir* gazetesinde 22 Ağustos 1930 tarihli ve "Türkiye'de Diktatörlüğün İzalesi" başlıklı makale.

²⁸ "Yeni Fırka için Avrupa matbuatı ne diyorlar?", **Vakit**, 17 Ağustos 1930, s.2. "*Ecnabi mahafili yeni, partiyi büyük bir memnuniyet ve alaka ile karşılamaktadır.*" Bkz: M., "Yeni Vaziyet ve Ecnabi İntibaları", **Son Posta**, 22 Ağustos 1930, s.2.

²⁹ "Taymiste bir başmakale", **Vakit**, 19 Ağustos 1930, s.2. *La Bulgari* gazetesi ise tek parti

ile bir mülakat yapan *L'oeuvre* gazetesi yazarlarından madam Telya Pavlova, Türkiye’de muhalefet fırkası kurulması hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:³⁰

“Bizim şimdi nazarı itibara alacağımız nokta düne kadar Asyaî bir hükümet telakki edilen Türkiyenin Avrupa parlamento hayatına güzel bir ders vermek üzere bulunduğudur... Emir veren daima hâkimi mutlak kalamaz. Gazi Mustafa Kemal muhalefet fırkalarının Türk millet meclisinde teşekkülüne müsaade etmekle asil ve ulvi bir harekette bulunmuştur... Bu noktai nazardan denilebilir ki Türkiyenin Gazisi bu sahada bile İtalyanın Duçesini mağlup etmiştir.”

Bu düşünceyi savunan bir diğer yazı, 25 Ağustos tarihli *Hamburger Fremdenblatt* gazetesinde “Türkiye Yeni Yollar Üzerinde” adını taşır. Bu yazıda yeni fırkanın kurulması sonucu demokratik ve çok partili bir hayata geçildiği gibi mecliste Stalin Rusyası’nı andıran metotların da ortadan kalkacağı yorumu yapılmıştır.³¹ Yine *Rodna Zaštita* gazetesi de Türkiye’de iki fırkadan oluşan çok partili siyasi sistemin kabulünün uluslararası alanda mühim bir gelişme olduğu ve ülkenin dış politik ilişkilerinde kazançlar sağlayabileceğini belirtmiştir.³²

B) Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Programı:

Yabancı basın organlarında fırkanın kurulmasından kısa bir süre sonra, nasıl bir programa sahip olup siyasette ne gibi bir yol izleyeceği hakkında yorum ve değerlendirmeler de yayınlanmaya başlar. Bu açıdan *Daily Telegraph* gazetesi yeni fırkanın cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik Türkiye anlayışına bağlı olmasıyla birlikte ihtilafın, prensipler noktasında değil; bu prensiplerin uygulanması ve takip edilen yöntemler konusunda belireceğini yazmıştır.³³

yönetimlerinin olumlu özelliklerinden bahsettiği bir yazıda Türkiye’de ikinci bir fırkanın kurulma tarzının “siyasi fırkaların kaynaştığı şu devirde” siyasi inkişaf noktasından başka memleketlere misal olabileceği değerlendirmesini yapar. Bkz: “Bulgar gazetesi”, **Vakit**, 21 Ağustos 1930, s.4.

³⁰ “Emir veren daima hâkimi mutlak olmaz”, **Vakit**, 20 Eylül 1930, s.1, 6.

³¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.11.

³² **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 240.618.18, lef. 2-4. Sofya’da yayınlanan *Rodna Zaštita* gazetesinin 14 Eylül 1930 tarihli nüshasında “Parlamento Oltası” adlı makale. *Manchester Guardian* gazetesi de Türk siyasi hayatı üzerine yazdığı bir makalede, muhalefet fırkası kurulmasına ve parlamenter usullerin tatbikine olumlu yaklaşan Mustafa Kemal Paşa’nın hürriyet ve demokrasi yanlısı olduğundan bahseder. Bkz: “Manchester Gardiyan ve Gazi Hz.”, **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1930, s.3.

³³ “Deyli Telgraf”, **Vakit**, 20 Ağustos 1930, s.4.

Times, fırka programında yabancı sermayeye karşı olumlu davranılması, iktisadi ve mali alanlarda ıslahat yapılması, yeni bir vergi sisteminin kabulü, ticaret üzerindeki devlet kontrolünün azaltılması, basın ve fikir hürriyetinin sağlanması gibi konuların olacağını söylemiştir.³⁴ *Trgovinski Glasnik* gazetesinde de yeni fırka programının ana hatları arasında batılı ülkelerle yakın ilişki kurulması, yabancı sermayeye karşı olumlu davranılması, yeni bir vergi düzeni oluşturulması, fikir ve matbuat hürriyetiyle birlikte mali ve iktisadi alanlarda önemli yenilikler yapılması tarzında benzer değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁵

Andri Petit, Fethi Bey'in iktidara geldikten sonra yapacağı ilk işin, başta Osmanlı borçları konusunda olmak üzere Türkiye tarafından yabancı devletlere verilen sözlerin yerine getirilmesiyle birlikte yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması olacağını öne sürmüştür. Fırkanın ilkeleri konusunda ise kadınların siyasete girmesini desteklediği, azınlıkların medeni ve siyasi haklarını tanıdığı, dış politikada Milletler Cemiyeti ve Balkan devletleriyle yakın ilişkiler kurulmasını istediği bilgisini vermiştir.³⁶ P. B. Lungof da aynı konulara değinerek yeni fırkanın beyannamesinde kadınların da katıldığı tek dereceli seçimler, Milletler Cemiyeti ve batı sermayesiyle yakın ilişki, kişi ve basın hürriyeti gibi konuların bulunduğunu yazmıştır.³⁷

C. De. Poorter, fırkanın liberal yönüne dikkat çekerek Fethi Bey'in, Türkiye'nin bozulan mali, iktisadi, harici ve dâhili siyasetini yoluna koymak için program hazırladığını belirtmiştir. Yazar, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesini kabul etmeyen bu yeni programda, hükümetin gücünün üstünde işlere girişmesi sebebiyle halka ağır vergiler yüklendiği, demiryolu siyasetinin semeresiz olduğu, **Milletler Cemiyeti ile sıkı bir ilişki kurulmasıyla birlikte halkın şahsi hürriyetlerinin sağlanması gerektiği gibi hususların** bulunduğunu da ifade etmiştir.³⁸

³⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.2, lef.4-5. *Times* gazetesinde 11 Ağustos 1930 tarihli "Fethi Bey'in Yeni Partisi ve Enebi Sermayesine Karşı Alacağı Tavır" adlı makale; "Yeni fırka ve Avrupa matbuatı-Taymis ne diyor?", *Vakit*, 15 Ağustos 1930, s.4.

³⁵ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.18, lef.4-6. *Trgovinski Glasnik* gazetesinde 20 Ağustos 1930 tarihli ve "Türkiye Dönüm Noktasında" adlı makale.

³⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 244.649.12. Fransa'da yayınlanan *L'Ere Nouvelle* gazetesinin 24 Ağustos 1930 tarihli nüshasında "Türkiye'nin Yeni Siyasi İstikameti" adlı makale.

³⁷ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 240.618.16. Sofya'da yayınlanan *Narod* gazetesinin 26 Ağustos 1930 tarihli nüshasında yayımlanan makale.

³⁸ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 244.619.13. Fransa'da yayınlanan *Maten* gazetesinin

Chicago Tribune gazetesi, Fethi Bey'in Paris'te elçi bulunduğu sırada Fransız sermayedarlarıyla görüşerek Anadolu'nun iktisadi alanda kalkınmasına yardımcı olacak müzakereler yaptığı yanı sıra Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda batılılara vaatlerde bulunduğu iddiasını ortaya atmıştır.³⁹ *Excelsior* gazetesi de yeni fırka ve Fethi Bey üzerine yazdığı bir makalede, iktisadi sorunları batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurma yoluyla halletmeyi planlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türkiye ile batılı ülkeleri yakınlaştırabilecek bir siyaset izleyeceğini beyan etmiştir.⁴⁰

Bu ortamda *Times* gazetesi "yeni fırkadan Türk münevverleri memnun, Ruslar gayri memnun olacak" ifadesiyle yeni fırkanın, Sovyetler Birliği'nde olumlu karşılanmadığı görüşünü savunmuştur. Gazete, bunun sebepleri arasında fırkanın oluşmasında İsmet Paşa'nın Sovyetlere yakın bir dış politika izlemesine duyulan tepkinin etkili olduğunu yazmıştır.⁴¹ Aynı günlerde Hariciye vekili Tefik Rüştü [Aras] Bey, *Tass ajansı* muhabirine verdiği bir beyanatta, yeni fırkanın kurulmasının Türkiye'nin -başta Sovyetler olmak üzere- dış siyasetinde hiçbir değişiklik vücuda getirmeyeceğini söylemek gereğini duymuştur.⁴² Yine Moskova büyükelçiliğinden gönderilen 10 Ekim 1930 tarihli raporda da bu konuya değinilerek, yeni fırkanın kurulmasından sonra yaşanan gelişmelerin Sovyet ricali üzerinde olumsuz bir tesir yaptığı ve Türkiye'nin, Fransız siyasetine temayül ederek dış politikasını değiştireceği şeklinde yorumlandığı bilgisi verilmiştir.⁴³

Son olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Yunanistan'da nasıl karşılandığı hakkında Atina elçiliğinin yaptığı bir değerlendirmede, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın başladığı böyle bir dönemde hükümetin politikalarını eleştiren fırka veya gazetelerin, dış politika üzerinde olumsuz bir tesir yapabileceği endişelerine sebep olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

31 Ağustos 1930 tarihli ve "Şarkın Uyanışı Yeni Adam Fethi B." adlı makale.

³⁹ "Chicago Tribün ne diyor?", *Vakit*, 21 Ağustos 1930, s.4.

⁴⁰ "Fransız matbuatı ve yeni fırka", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930.

⁴¹ "Taymis muhabiri diyor ki", *Vakit*, 20 Ağustos 1930, s.4; "Karadenizde bahri muvazene-Taymisin bir makalesi", *Vakit*, 22 Eylül 1930, s.4.

⁴² "Rusya ile", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s.3; "Harici Siyasette", *Yeni Adana*, 27 Ağustos 1930, s.1. Tefik Rüştü Bey, Moskova'ya yaptığı bir ziyarette de gazetecilere aynı açıklamayı yapmıştır. Bkz: "Tefik Rüştü B.'in Rus gazetecilerine beyanatı", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1930, s.3.

⁴³ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.23. Moskova büyükelçiliğinden Hariciye Vekaleti'ne gönderilen bu tahrirat suretinde Sovyet elçisi Suriç'in yaptığı görüşmeler ve Türkiye'deki yeni gelişmeler üzerine bu kanının zamanla değişmeye başladığı da belirtilir.

⁴⁴ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 254.712.29. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet'e

C) Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası Arasında Yaşanan Mücadele:

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve faaliyetlerine başlamasıyla birlikte Türkiye, siyasi alanda iki fırkanın birbiriyle mücadele ettiği bir döneme sahne olmuştur. İktidar ve muhalefet arasındaki siyasi mücadeleler, Türk basınının olduğu gibi yabancı kamuoyunun da dikkatini çekerek konuyla ilgili değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından kısa bir süre sonra, batı kamuoyunda yapılan bir değerlendirmede İsmet Paşa'nın istifa etmesi ve yerine Fethi Bey'in iktidara geçmesinin muhtemel olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

Ancak bu kanı kısa sürede değişmiş ve farklı yorumlara yerini bırakmıştır. Örneğin *Times* gazetesinde yayınlanan bir makalede yeni fırkanın durumunun öncesine oranla zayıfladığı ve İstanbul gazetelerinin büyük çoğunluğunun İsmet Paşa'ya taraftar olduğu tespiti yapılmıştır.⁴⁶ Bu konuda *El Ahram* gazetesi de aynı görüşü savunmuş; yeni fırkanın söylenildiği kadar önemli olmadığı ve İsmet Paşa'nın, Fethi Bey'e karşı üstün ve kuvvetli bir durumda olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ *Information* gazetesi ise Mustafa Kemal Paşa'nın ülkede "serbest bir münakaşa sistemi" kurmak istediğini belirttiikten sonra "muhalefetin hüküm ve nüfuzu ne olursa olsun memlekette nüfuzu pek büyük olan Gazi'nin kontrolü altında bulunan siyaseti umumiyede her hangi bir tahavvül ihtimali" mevcut olmadığı görüşünü savunmuştur.⁴⁸

gönderilen Atina elçiliğinin 15 Ekim 1930 tarihli bu tahrirat. Bunun yanı sıra Vakit gazetesi, Yunanistan başbakanı Venizelos ile Hariciye Nazırı Mihalakopulos'un Türkiye'de cereyan eden siyasi gelişmeler ve yeni fırkanın kurulması hakkında verdikleri beyanatlarla Türkiye'nin dış politikasını değiştirmeyeceği beklentisinde olduklarını bildirir. Bkz: "Mihalakopulos münasebetimizden ve yeni fırkadan bahsediyor", *Vakit*, 2 Eylül 1930, s.6.

⁴⁵ "Deyli Telgraf gazetesi Fethi beyin bir ilâ üç aya kadar ismet paşayı, liberal temayülâtili bir hükümet başında olarak istihlâf edebileceğini tahmin etmekte" Bkz: "Yeni Fırka için Avrupa matbuatı ne diyorlar?- Tan gazetesinden", *Vakit*, 17 Ağustos 1930, s.2; "Binaenaleyh bir ay kadar bir zaman sonra Fethi beyin riyaseti altında hüriyet perverane temayülleri haiz bir kabine iş başına gelecektir." Bkz: "Yeni Fırka ve Ecnabiler-Deyli Telgraf gazetesi", *Vakit*, 18 Ağustos 1930, s.2.

⁴⁶ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.6, İef.2. *Times* gazetesinin 26 Ağustos 1930 tarihli nüshasında yayınlanan "Türkiye'de Parti Politikaları" adlı makale; "Taymis muhabirinin mektubu", *Vakit*, 31 Ağustos 1930, s.2.

⁴⁷ *BCA*, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.795.25, İef.1-4. Kahire'de yayınlanan *El Ahram* gazetesinin 7 Eylül 1930 tarihli nüshasında yayınlanan "Türkiye'de Teşekkül Eden Yeni S. C. Fırkası" adlı makale.

⁴⁸ "Hariçte ne diyorlar?", *Yeni Adana*, 17 Eylül 1930, s.2. Fransa'da yayınlanan

Fethi Bey'in siyasi hayata geri dönmesinin Türkiye'nin üzerindeki örtüyü kaldırarak yaşanan olumsuzlukları ortaya çıkardığı ve ülkenin iki fırka mücadelesi etrafında karıştığı yorumlarının yapıldığı bir ortamda⁴⁹ İzmir Hadiseleri meydana gelir. Serbest Cumhuriyet Fırkası reisi Fethi Bey'in teşkilatını düzenlemek ve halka hitap etmek amacıyla İzmir ve çevresine düzenlediği seyahat, yeni fırka için bir gövde gösterisi niteliği taşımaktaydı. Bu münasebetle İstanbul'dan deniz yoluyla hareket eden Fethi Bey ve heyeti, 4 Eylül günü İzmir'e vardıklarında halkın büyük bir sevgi gösterisiyle karşılanmışlardır.⁵⁰ Ancak bu seyahat sırasında iki fırka taraftarları arasında gerçekleşen çatışmalar kanlı bir boyut alarak siyasi heyecanı artırmıştır.⁵¹ Özellikle seyahat sırasında fırka heyetinin halktan gördüğü büyük destek ve sonrasında yaşanan olaylar, iki fırka arasındaki bahar havasının son bulmasına neden olduğu gibi⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı ve onun lideri olduğunu bildiren bir açıklama yapması sonucunu da doğurmuştur.⁵³

Fethi Bey'in İzmir seyahati, burada yaptığı miting ve gerçekleşen olaylar kısa bir süre sonra yabancı basın organlarında yer bulmaya başlar. Örneğin mitingin bir gün sonrası yayınlanan *Proia* gazetesi, iki fırka arasında İzmir'de gerçekleşen olayların Türkiye'nin geçirmekte olduğu mühim değişikliklerin ayırıcı vasfı olduğunu belirttikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır:⁵⁴

Information gazetesinde "Türkiye'de Yeni Vaziyet" başlıklı makale.

⁴⁹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 83.550.8. *Near East* adlı siyasi derginin 4 Eylül 1930 tarihli ve "Karışmış Bir Türkiye" başlıklı makalesi.

⁵⁰ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1994, s.57-58. İzmir'de yaşanan gelişmeler hakkında Fethi Bey'in 6 Eylül 1930 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazı için bkz: **CA**, A: IV-9, D: 575, F: 3, lef.565-570. [Ek 3]

⁵¹ Mehmet Asım, "İzmir Hadiseleri", **Vakit**, 7 Eylül 1930, s.4; "İzmir'deki Kanlı Hadise". **Son Posta**, 7 Eylül 1930, s.1.

⁵² "*Cumhuriyetçiler aklınızı başımıza alınız: Bunlar şeriat istiyorlar; şeriat!*" Bkz: F.R., Politika-Tethiş, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1930, s.1.

⁵³ "Reiscümhur Hz. Milleti Tenvir Ediyorlar", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1930, s.1; "Gazi Hz. Halk fırkasının başındalar", **Vakit**, 10 Eylül 1930, s.1.

⁵⁴ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 254.712.23, lef.4. Atina'da yayınlanan *Proia* gazetesinin 8 Eylül 1930 tarihli ve "İzmir Hadiseleri" unvanlı makalesi. Sofya elçiliği tarafından Hariciye nezaretine gönderilen bir yazıda Sofya Matbuat Cemiyeti başkanı Silyanof tarafından yazılan bir makale konu edilir. Silyanof bu yazısında yeni fırkanın İsmet Paşa'nın uyguladığı dâhili ve harici politikalara karşı olan İstanbul ve İzmir gibi sahil kesimlerinde taraftar bulduğunu belirttikten sonra Fethi Bey'in İzmir seyahatindeki gelişmelerden bahsetmiştir. Bkz: **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 240.618.19, lef.4-5. Sofya'da yayınlanan *Slovo* gazetesinde 10 Eylül 1930 tarihli ve "Türkiye'de Muhalefetin

“İzmir’in Türk ahalisi, siyasi gafllet uykusuna dalmış olan İstanbul halkı ve kendi mütaaleası olmiyan Ankara halkından daha cesurane hareket ederek hakikaten inanılmıyacak derecede hassasiyet (alâka) göstermiştir. Fakat yeni fırkanın mücadeleye atılması hasebile vukua gelen kanlı hadiselerden daha esaslı bir şey ispat olunmuştur ki o da şudur: Türkiye’de şimdiye değin memleketin fena idaresinden dolayı mevcut ademi memnuniyet ve inkısar gizleniyor ve halkın büyük kitleleri, halkın refahının temini lehinde olacak bir idare usulünün tebeddülü için susamış bulunuyor... Türk milleti, diğer milletler gibi, tedaviyi çabuk mevkii iktidara gelmesi muhtemel olan yeni fırkanın vaatlerinde aramaktadır.”

İzvestiya gazetesinde yayınlanan bir yazıda ise İzmir olayları ve Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Fethi Bey’in İzmir gezisi sırasında hükümete karşı nümayişler yapıldığı ve burada kanlı vakalar yaşandığını belirten yazıda, yeni fırkanın ülkede büyük sarsıntılar doğurma tehlikesinin mevcut olduğu gibi buna karşı gevşeklik gösterilmesinin Türkiye’yi içeride zayıf düşürmekle kalmayıp bu durumun emperyalizmin, ülkenin içişlerine müdahale etmesine sebep oluşturabileceği de iddia edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Dresden’den yazılan bir yazıda Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın yaptığı propagandaların Türkiye hakkında olumsuz yargılara sebep oluşturduğu ve yeni fırkanın *“çok biçimsiz bir zamanda biçimsiz bir tenkit yolu açtığı”* görüşü savunulmuştur.⁵⁶

Aynı günlerde Belgrat elçiliği, Türkiye’deki gelişmelerin Yugoslavya gazeteleri ve kamuoyuna nasıl yansıdığıyla ilgili bir yazı gönderir. Burada yer alan *Obzor* gazetesi yayınladığı bir makalede yeni fırkanın kurulmasıyla birlikte Türkiye’deki siyasi vaziyetin karıştığı, ülkenin kuzey ve batısındaki hoşnutsuzluğun zannedildiğinden daha büyük olduğu ve bu hoşnutsuzluğun İzmir hadiselerinde coşkunluk ve *infiale dönüştüğü* belirtilmiştir. Bunun yanı sıra olaylar sonrası güvenlik önlemlerinin arttırıldığı ve *Mustafa Kemal*

Dönüşümü” adlı makale.

⁵⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.675.21. Moskova’da yayınlanan *İzvestiya* gazetesinde 11 Eylül 1930 tarihli ve “Türkiye Hadiseleri” başlıklı makale; İhsan Sabri Balkaya, “1930 Türkiye’sinde Oluşan Muhalefet Hareketinin Dış Basımdaki Akisleri (Rusya, İngiltere, Mısır Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.15, Erzurum 2007, s.84-88.

⁵⁶ M. Nermi, “Yeni fırkanın Avrupadaki ilk tesirleri”, *Vakit*, 10 Eylül 1930, s.4. Mehmet İzzet Musa ise yazdığı bir makalede Türkiye’nin yeni siyasi fırkayla birlikte demokrasi yolunda önemli bir merhale kat ettiği ve iki fırka arasında çıkan karışıklıkların doğal karşılanması gerektiği görüşünü savunmuştur. Bkz: **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.795.26. Kahire’de yayınlanan *Essiyase* gazetesinde 1 Ekim 1930 tarihli “Türkiye’deki Siyasi Vaziyet” adlı makale.

Paşa'nın daha açık bir vaziyet alarak "hadisatı tarihiye itibariyle Halk fırkası mukadderatına merbut" olduğu beyanatında bulunduğu da ifade edilir.⁵⁷

Il Giornale d'Italia gazetesi ise iki fırka arasındaki mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanı olarak kalacağı hakkındaki beyanatının İsmet Paşa ve kabinesini güçlendirdiğini yazmıştır.⁵⁸ Bu süreçte Fethi Bey'in bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat ederek kayd-ı hayat şartıyla cumhurbaşkanı olarak partiler üstü bir konuma geçmesi teklifinde bulunduğu da yabancı basın organlarının dikkat çeken haberlerindenidir.⁵⁹

İki fırka arasındaki bir diğer mücadele alanı da belediye seçimleri olmuştur. Kurulmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen belediye seçimlerine katılma kararı alan Serbest Cumhuriyet Fırkası, seçimler sırasında daha çok ekonomik konuları ön plana çıkararak propaganda yapmış olduğu gibi hükümetin bazı icraatlarını da eleştirme yoluna gitmiştir.⁶⁰ Yine, fırkanın bir seçim bildirisinde, seçmenlerden hiçbir baskı ve tehdide bakmayarak oylarını ülkeyi refaha götürecek olan fırkaya vermeleri istenmiştir.⁶¹

Eylül ayında başlayan seçimler uzun bir zamana yayılmış ve seçim sonuçları gün gün gazetelerde yayınlanmıştır. Bu sonuçlara bakıldığında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ülkenin birçok yerinde seçimleri kazandığı görülür.⁶² Seçim sonuçlarına ilişkin açıklamalara göre Serbest Cumhuriyet Fırkası 502 seçim bölgesinin 31'inde kazanmıştır. Fırkanın başarılı olduğu yerler genellikle Marmara ve Ege bölgelerinde olup en önemlileri Samsun

⁵⁷ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 250.691.25. [Ek 4] *Obzor* gazetesinin 28 Eylül 1930 tarihli nüshasında yayınlanan "Türkiye'de Vaziyet-i Siyasiye" başlıklı makale. *Mir* gazetesi ise mali ve iktisadi sıkıntılardan oluşan memnuniyetsizliğin hükümete karşı yapılan halk nümayişlerine sebep oluşturduğunu yazar. Bkz: **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 240.618.20. Sofya'da yayınlanan *Mir* gazetesinde 9 Ekim 1930 tarihli ve "Türkiye'nin Vaziyeti" adlı makale.

⁵⁸ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 219.480.39, lef 3. *Il Giornale d'Italia* gazetesinin 20 Eylül 1930 tarihli nüshasında yayınlanan makale.

⁵⁹ "Reisicumhur intihabının şekli değişmeyecek", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1930, s.3. İsveç telgraf ajansı Ankara muhabirinin haberi. Aynı günlerde gündeme gelen Milli Blok teşebbüsü için bkz: Çetin Yetkin, **S.C.F. Olayı**, İstanbul 2004, s.312-314.

⁶⁰ **CA**, A: IV-16-a, D: 64, F: 61, lef.2-3; **BCA**, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1.4.14.

⁶¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 82.536.29. Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Umum Müdürlüğü'nün 6 Ekim 1930 tarihli yazısı.

⁶² "İntihabatı Halk Fırkası Kazandı", **Cumhuriyet**, 19 Teşrin-i Evvel 1930, s.1; "İzmirde de Halk Fırkası kazandı", **Akşam**, 21 Teşrin-i Evvel 1930, s.1; "İzmir ve Antalyada C.H.F. kazandı", **Vakit**, 21 Teşrin-i Evvel 1930, s.1.

ve Silifke'dir.⁶³ Ancak seçimler sırasında İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmir ve Antalya gibi bazı yerlerde meydana gelen çeşitli tartışma ve karışıklıklar fırkalar arasındaki gerginliği daha da artırmıştır.⁶⁴

Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarları ilk günden itibaren seçimlerde görülen yolsuzluk ve kötü uygulamaları protesto ederken Cumhuriyet Halk Fırkası yanlıları ise muhalefetin seçimlere karıştığı ve gölge düşürmek istediği görüşünü savunmuştur.⁶⁵ Bu arada gerçekleşen bir diğer gelişme ise Fethi Bey'in, seçimler sırasında çeşitli baskı, usulsüzlük ve haksızlık yapıldığı gerekçesiyle mecliste müzakere açılmasını istemesi olmuştur.⁶⁶

D) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Feshi ve Sonrası:

İzmir mitingi ve özellikle belediye seçimleri sırasında iki fırka arasında yaşanan tartışmalar Serbest Cumhuriyet Fırkası mensuplarını zor bir durumda bırakmıştır.⁶⁷ Bu sıkıntılı süreçte her neye mal olursa olsun sonuna kadar mücadeleye devam etmek isteyenlerle firkanın feshini isteyenler olmak üzere iki grubun oluştuğu iddiaları gündeme gelmiştir.⁶⁸

⁶³ Walter F. Weiker, "Serbest Fırka- Başarı veya Başarısızlık I", **Forum**, S.167, C.XIII, 15 Mart 1961, s.10; Ç. Yetkin, **age**, s.267-269.

⁶⁴ "Bugünkü hadise günlerden beri bura S.C. Fırkasının tasavvur ve tertip suretile çarşılar kapatılarak Halk nümayişkarane bir bir surette ve bir cemi gafir halinde Belediye önünde toplanmışlar mahalli zabita kuvvetleri bir tecemmua mani olmak istemişlerse de muvaffak olamadıklarından hükümete askeri muavenet talep olunan bir piyade bölüğünün belediye önüne gitmesile de halkı dağıtmak olmadığından muahharan iki bölükle acizleri de mahalli vakaya güderek nesayılı ve ihtaratsız imede bulundum ise de taammüf[?] ve büyük bir heyecan ile tecavüzkar bir vaziyet alarak taş ve sandalye atmağa başladıklarından dağıtılması hususunda askere emir verilmiş ve dipçik istimalile halk sükumete getirilmiş bu meydana atılan iskenlelerden biri de bendenize isabet etmiştir." Antalya'da meydana gelen olaylar hakkında 52. Alay komutanı Celal Bey'den Dâhiliye vekili Şükrü Kaya Bey'e gönderilen yazı için bkz: **TTK Arşivi**, Koleksiyon Kodu: SS [Saadet Sevencan], Kutu No: 7, Gömlek No: 60, Belge No: 60.

⁶⁵ Cezmi Eraslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", **İlmî Araştırmalar**, S.9, İstanbul 2000, s.85.

⁶⁶ **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 8.48.7.

⁶⁷ İzmir valisi Kazım Paşa'dan Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 30 Ekim 1930 tarihli şifre telgraf suretinde Serbest Cumhuriyet Fırkası mensupları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki konuşmasına göre firkanın geleceğine karar verme düşüncesinin konuşulduğu gibi eğer bu konuşmada fırkayı "millet nazarından düşürecek sözler varsa" mücadeleden feragat edecekleri bildirilir. Bkz: **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 78.519.5.

⁶⁸ "Serbes firkada iki cereyan", **Akşam**, 9 Teşrin-i Sani 1930, s.2. *Times* gazetesi İstanbul muhabirinin mektubu.

İki fırka arasındaki son mücadele alanı 15 Kasım gece yarısına kadar süren ve seçimlerdeki yolsuzluk iddiaları hakkında Fethi Bey'in isteğiyle açılan meclisteki görüşmelerdir. Hararetli tartışmaların yaşandığı, Fethi Bey ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının büyük eleştirilere uğradığı görüşmeler sonucu İsmet Paşa hükümeti meclisten güvenoyu almıştır.⁶⁹ İşte bu gelişme sonrası toplanan Serbest Cumhuriyet Fırkası mebusları, fırkanın feshi kararını vermişlerdir.⁷⁰

Bu konuda İngiltere'nin Ankara büyükelçisi G. Clerk, Dışişleri Bakanı A. Henderson'a gönderdiği bir yazıda meclisteki gensoru görüşmeleri izah edildikten sonra feshin temel nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanı olduğu sürece yeni fırkanın O'nu eleştiriyormuş gibi gösterileceği kanaati olduğunu bildirmiştir.⁷¹ İlerleyen yıllara ait bir başka İngiliz belgesinde ise fırkanın fesih nedenleri arasında mevcut düzene cephe alan kişilerin partiye girmesi ve silahlı kuvvetlere düşmanlık duyulması şeklinde bir yorum yapılmıştır.⁷²

Fesihten kısa bir süre sonra *Times* gazetesi, fırkanın kapatılması hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:⁷³

"İnfisahın sebebini bulmak müşküldür. Serbestçilerin ekserisi, doğru veya yanlış olarak, Gazi Pş. 'nin kendi taraftarlarında olduğuna inanıyorlardı. Fırkanın geçen ağustosta Yalovada teşekkülü ve Gazi Hz. Lerinin muhalif bir fırkanın vücut bulmasını hararetle karşılaması siyasi mücadelelerde bitaraf kalmağı vadetmesi, herkese bu zihabı vermişti. Halbuki Gazi Hz. Leri Halk fırkasının başında kalmış, bu yüzden Fethi beyin dediği gibi serbestçilerin Gazi Hz. İle mücadeleye girmelerine imkan kalmamıştır."

⁶⁹ Bu münasebetle *Daily Telegraph* gazetesinde yayınlanan bir makalede ülkedeki memnuniyetsizliğin derin ve geniş bir hal alması sebebiyle hükümetin meclisten güvenoyu almasının büyük bir önemi olmadığı belirtilir. Bkz: "Deyli Telgraf Saçmalıyor", **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1930, s.6.

⁷⁰ CA, A: IV-16-a, D: 64, F: 61-11. Sofya'da yayınlanan *Mir* gazetesinin 24 Kasım 1930 tarihli ve "Türkiye Havadisleri" adlı makalesi. [Ek 5] Ahmet Ağaoğlu, fırkanın feshi kararının görüşmelerden önce verildiğini ve toplantı sonrası fesih için gerekli metni tespit ettiklerini yazar. Bkz: A. Ağaoğlu, **age**, s.101-117.

⁷¹ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.7, Ankara 2006, 127-129. Bostan'da yayınlanan *Christian Science* adlı gazete de aynı konuya değinerek fırkanın Mustafa Kemal Paşa ile ihtilaf yaşamak istememesi sebebiyle fesih kararı aldığını belirtir. Bkz: CA, A: IV-16-a, D: 64, F: 61, lef.15-16.

⁷² Erdoğan Karakuş, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri**, İstanbul 2006, s.99.

⁷³ "Taymis muhabiri", **Vakit**, 23 Teşrin-i Sani 1930, s.6.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının dış ülkelerde nasıl karşılandığı hakkında Genelkurmay Başbakanı Fevzi Paşa'dan Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen bir yazıda, 27 Kasım 1930 tarihli *Near East* dergisinde görülen “*Türkiye'deki Siyasi Hadisât*” adlı bir makaleye dikkat çekilir. Buna göre, yeni firkanın hükümete muhalefet etmekle beraber Mustafa Kemal Paşa'yı da eleştirmek gibi zor bir durumla karşı karşıya kalması, Fethi Bey'in bu durumdan kaçınmak düşüncesiyle fırkayı feshetmesine sebep olmuştur. Ülkede uzun süre tek parti yönetiminin devam etmesinin muvafık olmadığını ifade eden yazıda şu düşünceler de ileri sürülmüştür:⁷⁴

“Eğer Türk hükümeti, milletin siyasi irfanını tekemmül ettirmek isteyorsa ilk yapacağı iş siyasi münakaşaların ve alelumum matbuat lisanının edep ve terbiye dâhiline girmesini temin edecek şiddetli bir matbuat kanunu yapmaktır... Fakat görünüşe nazaran Türkiyede daha henüz parti sisteminin anlaşılacak bu sistemin memlekete istifade ve şeref verecek bir tarzda kullanılabilmesi için çok zaman geçmek lazımdır.”

Aynı günlerde Fransa'da yayınlanan *Tan* gazetesinin, firkanın kapatılması ve Türkiye'deki basın hayatı üzerine yayınladığı bir makale de basınıma yansır. *Tan* gazetesi bu makalesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası için “*hayati pek kısa olmakla beraber Türk matbuatında her iki tarafın şiddetle fakat başka başka kanaatle müdafaa ettikleri demokrasi prensiplerine muvafık bir yeni tekamül hareketi*” meydana getirmesi sebebiyle firkanın önemli bir işlev gördüğünü yazmıştır.⁷⁵

Tan gazetesi bir diğer yazısında fesih sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı yurt gezisinin sebebini, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanması üzerine memleketin vaziyetini yakından tetkik ederek halkın duygu ve düşüncelerini anlama gayesine bağlamıştır.⁷⁶ *Berliner Tageblatt* gazetesi de firkanın feshi hadisesinin başta İzmir olmak üzere ülke çapında olumsuz bir tesir oluşturduğu belirtildikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı seyahatin bu olumsuzluğu gidermeyi amaçladığı üzerinde durulmuştur.⁷⁷ Benzer değerlendirmelerde bulunan *Times* gazetesi ise, gezi hakkında şu tespitleri yapmıştır:⁷⁸

⁷⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 79.520.2, lef.4; C. Koçak, *age*, s.350-353.

⁷⁵ “*Tan* gazetesi ve Türk gazeteleri”, *Vakit*, 22 Kanun-ı Evvel 1930, s.2.

⁷⁶ “Fransız matbuatı ne diyor?”, *Yılmaz*, 4 Kanun-ı Sani 1931, s.6. *La Bulgari* gazetesi de Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı seyahatin nedenlerini Türkiye'nin ihtiyaçlarını tetkik etmek ve iktisadi alandaki gelişmesini temin edecek bir program hazırlamak olarak yazar. Bkz: “Gazi ve Bulgarlar”, *Yılmaz*, 10 Şubat 1931, s.4.

⁷⁷ CA, A: IV-16-a, D: 64, F: 61, lef.12-14.

⁷⁸ “Taymis Gazi Hz.nin seyahati münasebetile iki makale neşretti”, *Cumhuriyet*, 24 Kanun-ı Sani 1930, s.4. *Times* gazetesinin 19 Ocak 1931 tarihli nüshasında “Bugünkü

*“Gazi Hz.nin kulađına her taraftan bir çok Őikâyetler gelmiŐtir. MűŐarini-
leyh Halk Fırkasının müessis ve reisi olmak itibarile hükümetin mesuliyetinde
iŐtiraki vardır. Seyahat için tam münasip vakit intihap olunmuştur. Ancak
birkaç hafta yaşamış olan yeni fırkanın inhilâli siyasi mehafili karıŐıklık
içinde bırakmıŐtı. Memleket mali ve iktisadi buhrandan muztarıptır.”*

Son olarak ilerleyen yıllarda yapılan bir tahlilde, Mustafa Kemal PaŐa’nın Türkiye’de çok partili demokratik sistemin oluŐmasını ne kadar arzuladığını bizzat kendisi bir muhalefet fırkası tesis etmekle göstermiŐ olduğu belirtilmekle birlikte bu fırkanın *“cumhuriyet dűŐmanı unsurların bir tahaŐűud merkezi Őeklini aldığını görünce tekrar dizginleri çekmiŐtir”* değerlendirilmesinde bulunulmuŐtur.⁷⁹

SONUÇ

Türkiye’de Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıyla birlikte çok partili demokratik sistem yeniden kurulmuŐtur. Bu gelişme sonrası ortaya çıkan iktidar-muhalefet ilişkileri ise dönemin önemli bir konusu haline gelmiştir. Özellikle yabancı basın organları Türkiye’de gerçekteŐen geliŐmeleri büyük bir dikkatle takip etmiş olup yeni fırkayı önemli bir muhalefet hareketi ve iktidar alternatifi olarak karŐılamıŐlardır.

Yabancı kamuoyunda Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın en önemli kurulma nedeni gittikçe ađırlaŐan ekonomik sorunlar olarak gösterilmiŐtir. Bu konuda yapılan değerlendirmelerde, liberal görűŐlere sahip fırkanın iktidara gelmesiyle birlikte uygulanan ekonomik politikalarda da bazı deđerliŐikliklere gidileceği beklentisi de göze çarpar. Ayrıca yeni fırka ile Türkiye’nin ekonomik anlamda batıya daha yakın bir siyaset izleyeceği dűŐüncesi de vurgulanmıŐtır. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal PaŐa ile İsmet PaŐa arasındaki görűŐ ayrılıkları, çok partili siyasi hayata geçme isteği, iktidarı denetlemenin gerekliliği de diğer nedenler olarak gösterilmiŐtir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu yabancı kamuoyunun yeni fırkaya bakıŐ açılarıyla ilgilidir. Batılı ülkelere ait yayın organlarının büyük

Türkiye” baŐlıđıyla yayınlanan makale. *Journal De Ceneve* gazetesi ise Türk inkılâbının Çin, Almanya veya Rusya ihtilalleriyle kıyaslanmayacak kadar büyük ve derin olduğunu belirttiikten sonra Türkiye’de siyasi hayat hakkında yapılan yanlıŐın *“garp sistemlerini Şark kafasile”* tatbik etmek olduğu ifade edilir. Bkz: “Haricî Haberler”, **Yılmaz**, 19 Kanun-ı Sani 1931, s.4.

⁷⁹ **BCA**, Fon No: 030.10, Yer No: 1.3.10. İsviçre’nin Basel Şehrinde çıkan *Baseler Nachrichten* gazetesinde yayınlanan 21 Aralık 1934 tarihli ve “Kemal Paşa’nın İç Siyasa Programı” adlı makale.

çoğunluğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı büyük bir beklentiyle karşılamış olup firkanın faaliyetini sürdürdüğü sürede yapılan yorumlar genellikle olumlu bir izlenime sahiptir. Burada -daha önceki siyasi hayatının yanı sıra- Paris büyükelçiliğinde batılı ülkelerle olumlu ilişkiler kuran Fethi Bey'in firka başkanı olması ile firkanın görüşleri önemli yer tutar. Ortadoğu ülkelerine ait gazetelerde firkaya olumlu yaklaşırken bazı Balkan ülkeleri ve Sovyet basını ise firkaya tereddütle yaklaşmışlardır. Özellikle Yunanistan ve Sovyetler Birliği yayın organları, ülkeleri ile Türkiye arasında iyi ilişkiler yürütüldüğü böyle bir dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türk dış politikasında değişiklik meydana getireceği düşüncesini öne sürerek bu tereddütlerini ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi)

b) Süreli Yayınlar:

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Son Posta

Vakit

Yeni Adana

Yılmaz

c) Basılı Eserler:

AĞAOĞLU Ahmet; *Serbest Firka Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.*

AVŞAR Abdülhamit; *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü-Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.*

BALKAYA İhsan Sabri; “1930 Türkiye’inde Oluşan Muhalefet Hareketinin Dış Basındaki Akisleri (Rusya, İngiltere, Mısır Örneği)”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.15, Erzurum 2007, s.84-88.

_____ ; **Ali Fethi Okyar**, TTK, Ankara 2005.

GÖZCÜ Alev; “1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada ‘Yeni Türkiye’ Algısı ve Türkiye’nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeler ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VII, S.16-17, Y.2008/ Bahar-Güz, s.273-289.

EMRENCE Cem, **99 Günlük Muhalefet-Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ERASLAN Cezmi; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmî Araştırmalar**, S.9, İstanbul 2000, s.77-96.

GÜÇLÜ Muhammet; “Antalya’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Faaliyetleri”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.IX, İzmir 1994, s.327-337.

GÜNEŞ Günver; “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.39, CXXV, Ankara Mart 2006, s.117-147.

İLMEN Süreyya; **Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, [İstanbul] 1991.

KARAKUŞ Erdoğan; **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

KOÇAK Cemil; **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

OKYAR Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu; **Fethi Okyar’ın Anıları- Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Sabih İzzet; **Serbest Cümhuriyet Fırkası ve Türk Milleti**, [Basım yeri yok] 1930.

TABAK Serap; “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir Vilâyeti’ndeki Teşkilâtı ve Faaliyetleri”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih**

İncelemeleri Dergisi, S.VIII, İzmir 1993, s.183-202.

WEIKER, Walter F.; "Serbest Fırka- Başarı veya Başarısızlık I", **Forum**, S.167, C.13, 15 Mart 1961, s.9-10.

YETKİN Çetin; **S.C.F. Olayı**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2004.

YILMAZ Mustafa; **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si**, Phoenix Yayınları, Ankara 2002.

Ek 1:

1948/5

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emvâcî Usulîye Şuâbî Mûdîrlîği

S Ü R E T

A	IV-16-a
D	64
F	61

İ / 9 / 930 tarih ve 212 numaralı
Baykar gasetesinden : Serbest
firka hakkında

Berbest firkanın teşekkülünden itibaren ortaya eden hadiseleri tahlil ederek , Fethi beyin yeni bir adam olduğunu beyan ediyor ve diyor ki : Türkiye'nin hakiki maksadı Avrupadan büyük bir istikrar kopartmaktır. Siyasî ve iktisadî esbaptan dolayı İsmet paşanın bu işi başa çıkarmaya cesareti yok. Türkiye bu defa Fethi beyi ortaya attı . Bu gerait tektinde Fethi beyden ermeniler lehine müsaait gerait istemek füsulidir . Türkiye'nin dahilî ve haricî siyaseti şiddetlik hiç bir teadülîste maras kalmas . Ermeniler ve akdiliyetler hakkında Fethi beyin son beyanatları da sırf cemebi devletler üzerinde tesir icra etmek için sarf edilmiş söselerdir .

asılının aynıdır .

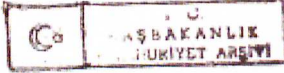
M. Ali

YERİ	_____
NO	_____
NO	_____
NO	_____

CA, A: IV-16-a, D: 64, F: 61-1.

Ek 2:

T. C.
Haricive Vekâleti
Matbuat Umumi Müdürlüğü
Sayı _____

YENİ TÜRK FIRKASI GÜYA YUNANISTANIN ALEYHİNDE
SİYASİ BİR OYUN OLDUĞUNA VE
DENİZDEKİ TÜRK HAKİMİYETİNİN MUHAFAZA VE TAKVİYYE
EDİLEBİĞİNE DAİR BİR ECNEBİ ATASENAVALİN MAHREM
SURETTE ELDE ETTİĞİ BİR RAPORDA NELER YAZILIYORMUŞ

(Atina'da çıkan "Katimerini" Gazetesinin 19 / 8 / 30
tarihli nüshasından):

Bu günlerde ("Yavuz" sırihlamızın manavraları yapıldığı
bir zamanda) İstanbul'dan geçen mühim bir yunan şahsiyetinden al-
dığımız ve pek mühim malûmatı havı bir mektupla gazetemiz-günde-
ren. şahsiyetin ehemiyetine binaen-büyük bir kıymet vermektedir.
İşbu mektupta, hususî mahiyette olan mündericat tayyolunduktan son-
ra şu malûmat veriliyor:

İstanbul'12 / 8 / 30. Mevsuk ve muteber bir menbeten ha-
ber aldığımızı nazaran İsmet Paşa fırkasından çekilen mühim bir
bir adet mebus ile Türkiye Paris Büyükelçisi Fethi Bey, Riyaseti al-
tında bir yeni fırkanın teşekkülü, vaziyeti katıyyen değıştirmiyе-
cek ve (bu hadise) sadece tiyatrodaki olduğu gibi bir vazi sahneden
ibaret^{olacaktır.} Türkiye umuruna hakim ve onun esaslı nazımı daima kals-
cak olan Kemal (Paşa Hz.), İsmet Paşanın Türkiye komşularına karşı
olan vatlarında pek ileri gittik olduğunu hissederek Türkiyenin bu
günkü istifadeli (kârlı) vaziyetini azaltacak her hangi bir itilâ-
fın akdine muteallik Yunanistana karşı vevleki manevi olsun, her
türü taahhuttaş kurtulmağa karar vermiştir.

Kemal Paşa, Türkiye kara ve deniz kuvvetleri kumandanları-
ile olan mütahhidat muğaverelerinde Türkiyenin ellerini bağliya-
cak Yunanistan ile her hangi bir itilâfın elyevm karada ve bil-
hassa denizde Yunanistana faik olan Türkiye ve rejimi için pek
zararlı olacağını muğarunileyhe arzolarıması üzerine maruzi-
kir kararı vermişlerdir. İşbu cihetten Türkiye Reisiscumhuruna
yapılan tezyik bu kararın verilmesine saik olmuş ve bundan dolayı
Kemal (Paşa Hz.)nin himayesi altında ve hatta teğviki üzerine tesis

-3-

030	10			254	712	22
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek 3:

SERBES CUMHURİYET FIRKASI

İzmir 6 Eylül 1934 İST G
MADDE 100 - T.C. 1934 2

MEİSİ CUMHUR GAZİ MAHRETLERİNE

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI

Var No. : _____

Doc. No. : _____

Yerleşke: _____

İzmir muvasalatına alakadar olan hadiseler hakkında tesbit edilmiş hakikatlara istinaden toplayabildiğim en doğru malumet arz ediyorum Efendim:

İstanbuldan hareketle Üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası binasında Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, Vali Kâzım Paşa , Polis Müdürü, ve Jandarma Kumandanı Beylerin iştirakile Fırka merkez heyeti uzun müzakerelerde bulunmuşlar ve aralarında bendenize karşı istikbal merasimi yapılması için icap eden inzibati tedbirlerin alınmasına kararlaşmışlardır.

Bu iştirak müteakip fırka müfettiği Sühû, mütemet Salih, Kasa mütemedi Cevahirzade Sabri, Polis Müdürü Ömer Beyler, ikinci bir toplantıda gece yarısına kadar çalışmışlar, oradan karakollara emirler vererek halkın rihtama inmesine münaaat edilmesini ve bu maksada temin için polisler ayarlı Deniz Merkezine gönderilmesini bildirmişlerdir.

Ertesi sabah bendenizin muvasalatına gazetalarla müttali olan halk tarafından dükkanlarına, evlerine asılan bayrakların indirilmesini polisler ısrarla istemişler, hatta Kısım Adli Reisi Sabri, Kısım İdari İnsan Beyler bizzat dolayarak bu emrin tatbikine nezaret etmişlerdir.

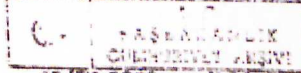
A	52-9
	52
1	3-565

Ek 4:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

BELGRAT ELÇİLİĞİ

Türkiyede vaziyeti siyasiye.

28/IX-1930 tarihli "Özser" dans

" Tatillerin oportasında Meclisi Mebusan, 14 Eylül 1930 tarihli iradei millî ile eylülün nihayetinde içtima davet edilmiştir. Valuta kanununun itması meselesinden maada işbu içtimada dahilî vaziyette mevzu baba edilecektir. Fethi Beyin aksiyonu, Cumhuriyetin şimalî garbı havâlisindeki ademî memnuniyetin sanedildiğinden daha büyük olduğu anlaşılıyor. İsmir vakayii bitaraf vaziyetinin sui tefair edilmemesi için Mustafa Kemal Paşayı beyanati mahsada bulunmağa mecbur etmiştir. Sabak Paris elçisi Fethi Beyin faaliyete dahil olmasını mütakaip Türkiye vaziyeti o kadar karışmıştır ki bunları anlamak için ağustos ve eylül aylarındaki vakayii gözden geçirmek lazımdır".

" Fethi Bey, Türkiye siyaseti umumiyecinde tebdili hususunda Paris'ten müayyen bir takım mefkûrelerle gelmiştir. Mismailiyh Paris'te ki görüğe Cumhuriyetin haricî vaziyeti siyasiyesinin katiyen gıpte edilecek bir vaziyette olmadığı anlaşılıyor. Cemiyeti Akvama karşı Splendid Isolation yalnız Türkiye bayraklarının eshamının pertürlerine karşı değil Türkiye valutasının islahına ve mühtemel buhranı malinin ilerlemesine mani olabilecek **bilumun amasira** karşı pek sempattir. Ondan maada Rusiyaya istinat siyasetinin de gayet güpheli olduğu tahakkuk ediyor. Tauxir maksadile Boğazlardan geçen ikidrednot'ia Kara Denizde ki Rus filesumun takviyesi ve Rusya-Türkiye ticaretindeki tavakkuf iki memleket arasındaki münasebatın tebeddül için kâfi birer sebeptir. Türkiye Cumhuriyeti siyasetinin tebdili istikamet etmesi lüzumu, Rusya-Türkiye münahadesinin 1931 senesinde hitama erup ve teccidî ve yekut 1930 de imfiazın uğramasına

Ek 5:

T. C.
Hariciye Vekâleti
Matbuat Umumî Müdürlüğü
Sıhhiye

Sayı

1916-11-11

TÜRKİYE HAVADİSİ

6-----

1916-11-11

1916-11-11

1916-11-11

Sofya'da çıkan "Mir" gazetesinin 24/11/1900 tarihli mshasında
Ankara'dan Hoyter ajansına gönderilen bir telgrafla, Fethi bey
Fırkasının azalarının icimanda verilen karar üzerine pazar günü fes-
hiciliğini bildirdiği görülmüştür. Kemal paşanın umumî riyaseti altında yeni fır-
kının Halk Fırkasıyla birleşmesi için Fethi ile İsmet paşa arasındaki
mübakeratten sonra, kesin vaki olmuştur.

İngiliz gazetelerinden "Daily Telegraph" pazartesi mshasında
Türkiye'nin dahili vaziyeti hakkında bir makale neşretmiştir. Makale
muhabirine nazaran, Kemal paşanın meleketi dolayısıyla Türk milletinin
ağır surette iktisadî sebepten çıkan umumî memnuniyetinin, devlet
reisi tarafından yerinde tetkiki hususunu ispat ediyor. "Makale muha-
riri nihayette, en mühim iktisadî ve ticarî amiller olan Hıristiyanla-
rın tahcirî siyasetinin, Türkiye'ye pahalıya mâl olduğunu söylüyor.
Şehrinin 17 sinde İstanbul'dan gönderilen bir telegraf, İran Hkku-
metinin mshadere etmiş olduğu silâhları Kırtlarca iade eylediğini ha-
vadisini naklediyor. Kırtlar yeni teahhatları dolayısıyla Türk -İran
hududunu toplamaya başlamışlardır. Türk askeri mahafili, Kırtların bu
yeni tecavüzüne endişe bakıyor. Ankara Hkkuyeti İran Hkkuyetinin
bu hareketini protesto etmek istiyormuş.

Bevâk haberlere göre, halihazırda Cenevre'de bulunan Türk ha-
riciye vekili Hüsnü bey Türkiye'ye vadedildiği evvelce bildirildiği ve-
dile Atina'ya uğramıyarak, mümkün mertebe daha çabuk Ankaraya gitmek
istiyormuş. Türkiye Başvekili İsmet paşa ile Hüsnü bey, Yunan başve-
kili M. Venizelos ile Hariciye nazırı M. Mihalakopoulos a gelecek ilk-
baharda Atina'da iade ziyaret etmek istiyorlarmış.
